

MÜZENÎ'DEN NEVEVÎ'YE ŞÂFİÎ MEZHEBİ'NİN PANORAMASI

Yrd. Doç. Dr. Muhittin ÖZDEMİR*

The Panorama of Shâfiî School from Muzanî to Nawawî

Shafite school law turned into law schooling term from the early period. Shafite law school gradually spread over large geographical areas, within this school great scholars came to a level of the absolute case law and some of them came into position of judge. Irak and Horasan schools were born as a result of which shafism spread over large areas and great scholar grew, so the Shafite school departed from unicentrism. Thus rich period of literature of furu and usul came into being. With growing of great scholars and coming into being of rich furu literature, although the school opinions temporarily blurred but after the school again reached to its systematic integrity.

Key Words: Shafîî Madhhab, al-Muzanî, al-Nawawî, Iraq, Khorassan.

Giriş

Şâfiî Mezhebi, doğuşundan günümüze gelinceye dek birbirinden farklı özelliklere sahip bir takım aşamalardan geçmiştir. Her bir aşamanın mezhep tarihi içinde önemli bir yeri olmuştur. İmam Şâfiî'nin Mısırlı yani *kavl-i cedîd* dönemi öğrencilerinden İmam Müzenî ile aynı şekilde mezhep tarihinin en önemli birkaç isminden biri olan İmam Nevevî arasındaki dönem de bu önemli aşamalardan biri olmuştur. Mezhebin gelişiminde Müzenî-Nevevî arası evre, bir bütünlük arz etmemesine ve bu evre arasında geçişler bulunması rağmen, mezhep görüşlerinin gelişimini sürdürmesi bakımından bir bütünlük içinde ele alınabilme özelliğine sahiptir. Bu geniş evrenin her bir özelliğinin başlı başına bir araştırma konusu olduğu bilincinde olarak, bu evrenin mezhep yapısı içindeki temel niteliklerini kısaca sunmaya çalışacağız. Dönemi temel özellikleriyle sunmaya dikkat edip detaya kaçmamaya itina edeceğiz. Konuyu; dönemin genel yapısı, literatürel yapısı ve bunun mezhep yapısı içindeki konumu çerçevesinde işlemeye çalışacağız.

* Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku, muhyiddinozdemir@hotmail.com.

I. Müzenî-Nevevî Arası Dönemin Genel Yapısı

A. ‘Şâfiî Fıkhı’nın ‘Şâfiî Mezhebi’ne Dönüşmesi

Ele almaya çalıştığımız dönem, İmam Şâfiî’nin Mısırlı öğrencilerinden Ebû İbrahim İsmâil b. Yahya el-Müzenî (264/877)’yle, Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî (676/1277) arasındaki zaman aralığından oluşmaktadır. Bu süre geniş bir periyottan oluşmaktaysa da, benzer özellikte eserler kaleme alındığı için mezhep gelişimi açısından tek tip bir yapı örneğini sergilemektedir. Dönemin en önemli özelliği mezhepleşmenin oturması, *Şâfiî*, *Şâfiyye*, *el-Mezhebu’ş-Şâfiî*, *Mezhebu’ş-Şâfiyye*, *Şâfiyyu’l-mezheb* adlandırmalarının fıkıh literatüründe yerini almasıdır.

İmam Şâfiî’nin fıkıh anlayışı, gerek kendi zamanında gerekse öğrencileri zamanında *Fıkhü’ş-Şâfiî* şeklinde adlandırılarak sadece kendisine nisbet edilmekteyken, onun ikinci nesil öğrencilerinin üstün gayretleriyle *Mezhebu’ş-Şâfiî* adlandırmasıyla *mezhep* kavramı eşliğinde tümüne nisbet edilmeye başlanmıştır. Bu öğrenciler tadrîs, fetvâ, içtihat ve nisbeten geç bir dönemde kazâ yoluyla İmam Şâfiî’nin fıkıh anlayışının İslam dünyasında tanınmasında ve yayılmasında büyük bir rol oynamışlardır. Her bir hocanın etrafında oluşan ilmi hale, dalga halinde etrafa yayılmıştır. Zamanla bu fıkıh dalgasıyla diğer mezhep imamlarından oluşan fıkıh dalgaları arasında meydana gelen ayrılıklar, yerini daha sistematik farklılaşmalara ve yeni adlandırmalara bırakmıştır. Süregelen bu ilmi yürüyüşlerle zamanla *eş-Şâfiyye/eş-Şâfiyyûn* nisbeleri oluşmuştur. Fıkıh ilminin doğuşunda bir âlimin hocasına nisbet edilme geleneği yokken, artık her bir âlim doğrudan ilim tahsil ettiği hocasına değil hocasının hocasına nisbet edilerek mezhep imamının nisbe- siyle anılmaya başlamıştır. IV. (X.) yüzyılın başlarından itibaren terâcim ve tabakât türü eserlerin kaleme alınmasıyla, mezhepleşme realitesi İslam dünyasında adeta belgelenmiştir.

Şâfiî Fıkhının mezhepleşmesi hakkında bir takım tezler ileri sürülmüştür. Christopher Melchert mezhepleşmeyi İbn Süreyc’le¹ Joseph Schacht’sa Müzenî’yle² başlatmıştır. Bunların kriterlerinden hareket eden Ahmed El Shamsy Büveytî’yle başlatmayı tercih etmiştir³. Bunların değerlendirmelerini inceleyen Aybakan, bu yaklaşımların haklılık payına sahip olduğunu fakat mezhepleşmenin bir süreç olarak görülmesinin daha isabetli olacağına vurgu yapmıştır⁴. Asıl konumuz olmadığı için bu yaklaşımları detaylandırmayacağız, Şâfiî fıkhının birinci ve ikinci nesil öğrencilerinin üstün gayretleriyle mezhep formuna girdiğini ve özellikle Aybakan’ın da belirttiği gibi bunun bir süreç olarak kabul edilmesinin daha isabetli olacağını belirtmekle yetineceğiz.

1 Melchert, Christopher, *The Formation of the Sunni Schools of Law 9th-10th Centuries C.E.*, Leiden: E. J. Brill, 1997, s. 87-115.

2 Schacht, Joseph, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford: Clarendon Press, 1964., c. 58; Chaumont, E., “*al-Shafi’î*”, *Encyclopaedia of Islam*, New Edition, c. 9, s. 185.

3 Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 161-162.

4 Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 162.

II. (VIII.) yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren oldukça fazla sayıda fıkıh merkezi vücuda gelmişken, ilerleyen dönemlerde sadece bir kaç zamana dinlenmeyi başarmıştır. Bir fıkıh anlayışının *mezhepleşmesinin* en önemli kanıtlarından biri, müçtehit bir fakihin usûl ve fûrû' anlayışının benimsenerek ona nisbetin oluşması ve buna bağlı olarak bu nisbetle anılan âlimlerin hayatlarının anlatıldığı tabakât türünde eserlerin kaleme alınmasıdır.

Şâfiî Mezhebinin *mezhep* formuna bürümesi çok daha erken zamanlarda olmasına karşın, mezhep fakihlerini konu edinen tabakât türü eser ilk defa IV. (X.) yüzyılda kaleme alınmıştır⁵. İbn Sübkî (771/1370), mezhep fakihlerinin hayatını anlatan tabakât türü eserlerin listesini kronolojik olarak şu şekilde kaydetmiştir:

1. Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Muttavvî eş-Şâfiî (440/1048): *el-Muzheb fî Zikri Eimmeti'l-Mezheb (el-Muzheb fî Zikri Şuyûhi'l-Mezheb)*,
2. Ebû't-Tayyib et-Taberî (450/1058), İmam Şâfiî'nin doğumunu (*Mevlidu's-Şâfiî*) anlattığı muhtasar bir eserinin sonuna, bazı ilk dönem Şâfiî fakihlerin hayatını eklemiştir,
3. Ebû Âsım el-Abbâdî (458/1066): *Kitâbu Tabakâti'l-Fukahâi's-Şâfiyye*,
4. Ebû İshâk eş-Şîrâzî (476/1083): *Tabakâtu'l-Fukahâ*,
5. Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf el-Cürcânî (489/1096): *et-Tabakât (Tabakâtu Eimmeti's-Şâfiyye)*,
6. el-Kâdî Ebû Muhammed Abdulvahhâb b. Muhammed eş-Şîrâzî: *Târihu'l-Fukahâ*,
7. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî (458/1066): *Vesâilu'l-Elmai fî Fedâili Eshâbi's-Şâfiî*,
8. Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî (563/1168),
9. İbnu's-Salâh (643/1245): *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*,
10. İmâduddîn b. Bâtîş (655/1257): *Tabakâtu'l-Fukahâ*⁶.

5 Belirli bir mezhebe bağlı olmaksızın fıkıh âlimlerinin hayatının anlatıldığı eserler daha erken dönemlerde kaleme alınmıştır. Tarihi Ebû Abdurrahman el-Heysem b. Adıyy b. Abdurrahman et-Tâi el-Kûfi (207/822)'nin kaleme aldığı *Tabakâtu'l-Fukahâ ve'l-Muhaddisin* adlı eser bu alandaki ilk örneği oluşturmaktadır. Bu ilk örneği Abdulmelik b. Habîb b. Süleymân b. Hârûn es-Sülemî el-Kurtubî el-Mâlikî (238/853)'nin *Tabakâtu'l-Fukahâ ve'l-Tâbiin* adlı eser takip etmektedir (İbnu's-Salâh, Takiyuddîn Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye* (trt. Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, haz. Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, thk. Muhyiddîn Ali Necîb), I-II, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1413/1992, (nâşirin önsözü), c. 1, s. 13-14; el-Kavâsimî, Ekrem Yûsuf Ömer, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün 1323/2003, s. 324).

6 İbn Sübkî listeyi kendi eseriyle noktalar. İbn Sübkî, Şâfiî tabakâtında yazılan ilk eser olan Ebû Hafs el-Muttavvî'nin eserine müttali olmadığını ancak İbnu's-Salâh'ın bu kitaptan seçtiği bir takım bilgilere ulaştığını belirtir. Ebû Muhammed el-Cürcânî'nin eserine de ulaşamadığını, Ebû Sa'd es-Sem'ânî (562/1167) ve İbnu's-Salâh ikisinin bu kitaptan yaptıkları nakilleri kullandığını kaydeder. Ayrıca Ebû Muhammed Abdulvahhâb b. Muhammed eş-Şîrâzî, Ebû'l-Hasan b. Ebî'l-Kâsım el-Beyhakî ve Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî'nin eserlerine de ulaşamadığını belirtir. İbnu's-Salâh'ın eserini bitirmeye muvaffak olamadığını, müsvedde halindeki eseri İmam Nevevî'nin ihtisâr ederek çok kısa notlar, bilgiler ve isimler eklediğini, onun da eseri tamamlayamadan vefat ettiğini dolayısıyla eserin tekrar müsvedde olarak kaldığını beyan eder. Daha sonra el-Mizzî (742/1341)'nin bu eseri düzenlediğini böylece bunun üç kalemden çıktığını ancak buna rağmen Müzenî, İbn Süreyc, İstahri, Ebû Ali es-Sincî, Kâdî Hüseyin, İmâmu'l-

B. Şâfiî Mezhebi'nin Yayılması

İmam Şâfiî'nin öğrencilerinin vefatından sonra, onun öğrencilerinin öğrencileri bayrağı devralmıştır. Müzenî (264/878) ve Rebî' el-Murâdî (270/884)'nin öğrenciliğini yapan Ebû'l-Kâsım Osmân b. Saîd b. Beşâr el-Enmâtî (288/901), Bağdat'a yerleşmiş, Şâfiî'nin son öğrencisinden onbir yıl sonra burada vefat etmiştir. Şâfiî'nin fikhî birikiminin kemal merhalesi olan *el-mezhebu'l-cedîdî* Bağdat'a taşıyan el-Enmâtî'den, başta İbn Süreyc olmak üzere pek çok sayıda öğrenci ders almıştır⁷. Abbâsî yönetiminin merkezi Bağdat'a el-Enmâtî vasıtasıyla taşınan Şâfiî fikhî, İslam dünyasının diğer merkezleriyle tanışmak için büyük bir avantaj yakalamıştır⁸.

el-Bâzu'l-eşheb/boz şahin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Amr b. Süreyc el-Bağdâdî (306/918), Şâfiî fikhinin pek çok bölgeye yayılmasında önemli bir paya sahip olmuştur. Şîrâz'da kazâ vazifesini deruhte ederek kâdılık yapan ilk Şâfiî fakihlerden biri olmuştur. Özellikle yazdığı eserler –ki bunların sayısının dört yüz civarında olduğu belirtilmiş- ve yetiştirdiği öğrenciler sayesinde, mezhebin Bağdat'a tam yerleşmesini ve İslâm coğrafyasının diğer bölgelerine yayılmasını sağlamıştır⁹. Şâfiî fikhinin Bağdat'ta yayılmasında, Ebû Ca'fer et-Taberî (310/922)'nin de önemli katkıları olmuştur¹⁰.

Müzenî ve Rebî' el-Murâdî'nin bir diğer öğrencisi Ebû Zur'a Muhammed b. Osman b. İbrâhim ed-Dımaşkî (302/914), Mısır'da kâdılık yaptıktan sonra Dımaşk'a geçerek burada Şâfiî Mezhebine göre kâdılık yapmıştır. Evzâî Mezhebinin yaygın olduğu Suriye bölgesinde Şâfiî Mezhebinin yayılmasını sağlamıştır. Şâfiî Mezhebinin Suriye bölgesinde yayılmasında; Ebû Zur'a'nın *Muhtasaru'l-Müzenî*'yi ezberleyene yüz dinar vermesi¹¹ ve oğlu Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed (327/939)'in kendisinden sonra kâdılık yapması¹² büyük bir etken olmuştur¹³. Ebû Zur'a'nın 284 (897) yılında Mısır kâdılığına getirilişinden, el-Meliku'z-Zâhir Baybars'ın 664 (1265) yılındaki dört mezhebe göre kâdı atama uygulamasına kadar, Evzâî kâdısı İbn Hudeym hariç Mısır ve Şam'da sürekli Şâfiî Mezhebine mensup kâdılar atanmıştır¹⁴.

Harameyn, İbnü's-Sabbâğ ve daha pek çok önemli ismin eserde yer almadığını vurgular (İbn Sübkî, Tâcuddin Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ* (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhi, Abdulfettâh Muhammed el-Hulû), I-X, Dâru İhyâ'îl-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire t.y., c. 1, s. 216-217).

7 eş-Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ali b. Yûsuf el-Fîrûzabâzi, *Tabakâtu'l-Fukahâ* (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire 1418/1997, s. 102, 106; İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 2, s. 301-302.

8 Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî*, s. 326-327.

9 Şîrâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, s. 105-106; İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 21-28; İbn Kâdi Şühbe, Takiyuddin Ebû Bekr b. Ahmed el-Esedî ed-Dımaşkî, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye* (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire t.y., c. 1, s. 59-60.

10 İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 70.

11 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 197.

12 Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî*, s. 329.

13 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 196-198; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 71.

14 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 196.

Şâfiî fikhının İsfahân'a girişi, bir yaklaşıma göre Sehl b. Abdullah (270/890) diğer bir yaklaşıma göre de Hasan b. Muhammed b. Mezyed (280/894) tarafından sağlanmıştır¹⁵.

Müzenî ve Rebî' el-Murâdî'ye, onlar vefat edinceye kadar öğrencilik yapan Abdân Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Îsâ el-Mervezî (293/906), hocalarının vefatından sonra memleketi Merv'e geçmiştir. Yanında *Muhtasaru'l-Müzenî*'yi de götüren Abdân, Merv'de ve buranın çevresinde Ahmed b. Seyyâr (268/881)¹⁶dan sonra Şâfiî Mezhebini yayan kişi olmuştur¹⁷.

Müzenî ve Rebî' el-Murâdî'den fıkıh dersleri alan *Müsned* sahibi el-Hâfız Ebû Avâne Yakûb b. İshâk b. İbrâhim en-Nisâbüri el-İsferâyînî (316/928), memleketi İsferâyîne geçmiş ve buraya Şâfiî mezhebini götüren ilk kişi olmuştur¹⁸.

Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yakûb el-Asamm en-Nisâbüri (346/957), hadîs almak için pek çok yere yolculuk yapmış ve bu arada Rebî' el-Murâdî'den hayatının son dönemlerinde İmam Şâfiî'nin eserlerini almıştır¹⁹. el-Asamm vefat edinceye kadar İmam Şâfiî'nin eserlerini sağlam bir şekilde rivayet etmiştir. Rebî' el-Murâdî'nin en geç vefat eden öğrenci olması ve el-Asamm'ın da uzun süre yaşamış olması, Şâfiî'nin eserlerini yüzelli yıla yaklaşan bir süre büyük oranda bu iki kişinin rivayet etmesini sağlamıştır. Bu, eserlerin sıhhati açısından önemli bir faktördür. el-Asamm'dan İmam Şâfiî'nin eserlerini almak için pek çok yerden gelen ilim gövüllüleri de mezhebin yayılmasında önemli role sahip olmuşlardır²⁰.

Ebû Bekir Muhammed b. Ali b. İsmail el-Kaffâl el-Kebîr eş-Şâşî (365/976), İbn Süreyç'den ders almış, zamanın en önemli Şâfiî fakihlerinden biri ve Şâfiî Mezhebini Maveraunnehir'e götüren ilk kişi olmuştur²¹.

Şâfiî Mezhebi Yemen'e erken bir dönemde girmiş olsa da el-Kâsım b. Muhammed b. Abdullah el-Cemhî el-Kureşî (437/1046) tarafından yayılmıştır²². Böylece Şâfiî Mezhebi Nil'den Maveraunnehir'e kadar yer alan İslam coğrafyasında yayılmıştır.

15 Melchert, *The Formation of the Sunni School of Law*, s. 97.

16 Ahmed b. Seyyâr'ın biyografisi için bkz. *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 2, s. 183; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 43-44.

17 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 2, s. 297-298; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 47-48.

18 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 487; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 73; el-Yûsuf, Muhammed et-Tayyib b. Muhammed b. Yûsuf, *el-Mezheb inde's-Şâfiyye ve Zikru Baldi Ulemâihim ve Kutubihim ve Istilâhâtihim*, Dâru'l-Beyâni'l-Hadîse, Täif/Kahire 1421/2000, s. 71.

19 İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 106-107.

20 Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî*, s. 330.

21 Şîrâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, s. 108; İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 200.

22 Şâfiî Mezhebinin Yemen'de yayılmasında Mûsâ b. İmrân el-Meâfirî, Abdullah b. Zürkân el-Murâdî ve el-Hüseyn b. Ca'fer el-Merâğî'nin açtıkları medreselerin büyük payı bulunmakta, ancak en büyük pay el-Kâsım b. Muhammed el-Cemhî'ye aittir. el-Kâsım b. Muhammed'in elinde yetişmiş âlimlerin de önemli katkıları olmuştur (Şerefuddîn, Ahmed Hüseyin, *Târîhu'l-Fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen ez-Zeydiyye eş-Şâfiyye el-İsmâiliyye*, y.y. 1400/1980, s. 51-58; Yûsuf, *el-Mezheb inde's-Şâfiyye*, s. 85-88).

C. Şâfiî Mezhebi'ne Göre Yetişmiş Bazı Âlimlerin Mutlak İçtihat Düzeyine Ulaşması

Bu dönemde, İmam Şâfiî'nin ve öğrencilerinin fıkıh mantalitesiyle beslenmiş bir grup âlim mutlak içtihat seviyesine ulaşmış ve artık kendi isimleriyle anılacak yeni fıkıh mektepleri inşa etmişlerdir. İmam Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr et-Taberî (310/923) ve İmam Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim b. Münzir en-Nisâbûrî (319/931), Şâfiî mezhebine göre yetişmekle beraber zamanla mutlak içtihat seviyesine ulaşmışlardır²³.

D. Şâfiî Mezhebi'ne Mensup Hadis Âlimlerinin Yetişi

Bu dönemin bir başka özelliği de Şâfiî Mezhebine bağlı büyük hadis imamlarının yetişmeleri ve bunların mezhebin önemli âlimleri arasında yer almalarıdır. Hadis-Fıkıh ilişkisi, Şâfiî Mezhebinin en önemli özelliğini oluşturmuş ve bu ilişki mezhebin her evresinde aynı şekilde sürmüştür. Hâfız Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Hüzeyme en-Nisâbûrî (311/924), Hâfız Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim el-Hanzalî er-Râzî (327/938) ve Hâfız Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi ed-Dârekutnî el-Bağdâdî (385/995) IV. (X.) asırda yaşamış Şâfiî Mezhebine mensup belli başlı büyük hadis âlimleridir²⁴.

E. Şâfiî Fakihlerin Kâdılık Görevini Üstlenmeleri

Şâfiî fakihlerin kâdılık görevine getirilmeye başlamaları, mezhebin yayılması- nın önemli bir kanıtını oluşturmaktadır. Ebû Zur'a ed-Dımaşkî (302/914), Ebû'l-Abbâs İbn Süreyc (306/918), Ebû Said el-İstahrî (328/940)²⁵, Ebû's-Sâib Utbe b. Ubeydullah el-Hemezânî (350/961)²⁶, Ebû Beşr Ömer b. Eksem el-Esedî (357/968)²⁷ ve Ebû Muhammed Abdullah b. Ali el-Kümesî (377/987)²⁸ Şâfiî Mezhebinin ilk kâdıları arasında yer almışlardır²⁹. Şâfiî Mezhebi âlimlerinin kâdılık yapmalarının yanı sıra, bir Şâfiî âlimi olan el-Vezîr Ebû'l-Fadl Muhammed b. Ubeydullah b. Mu-

23 Heytû, Muhammed Hasan, *el-İctihâd ve Tabakâtu Müctehidi's-Şâfiyye*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1409/1988, s. 80-82; Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî*, s. 332-334.

24 İrnevi (772/1370), başkalarına nasip olmayan bir mutluluğun İmam Şâfiî'nin öğrencileri için gerçekleştiğini, bunlardan birinin de büyük hadis imamlarının ya doğrudan İmam Şâfiî'den ya da onun öğrencilerinden ders almaları olduğunu belirterek bu hadis âlimlerinin adlarını şöyle zikreder: Ahmed b. Hanbel (241/855), İbn Mâce (273/887), Tirmizî (279/892), Nesâî (303/915), İbn Hüzeyme (311/924), İbnü'l-Munzir (319/931), İbn Hibbân (354/965), Hattâbî (388/998), Hâkim (405/1014), Ebû Nuaym (430/1038), Beyhakî (458/1066), Hatîb el-Bağdâdî (463/1072) (el-İrnevi, el-İmâm Cemâlüddin Ebû Muhammed Abdurrahîm b. el-Hasan b. Ali b. Ömer el-Ernevi, *Tabakâtu's-Şâfiyye* (thk. Kemâl Yusûf el-Hûtî), I-II, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001, c. 1, s. 14). Ayrıca İmam Müslim (261/875), Ebû Bekir el-Bezzâr (292/905), Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Haccâc el-Mervezî (294/906), İbnü'l-Cârûd, Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/923), Ebû Avâne (316/928) Şâfiî Mezhebine mensup diğer büyük Hadis âlimleridir (Yusûf, *el-Mezheb inde's-Şâfiyye*, s. 73-84).

25 Kumda ve Sicistân'da kâdılık, Bağdat'ta hisbe görevlerinde bulunmuştur (İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 230, 231; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 80).

26 Azerbaycan'ın önce bir kısmının sonra da tümünün kâdılığını yapar. Bağdat'ta *kâdi'l-kudât* olarak görev yaparık Şâfiî Mezhebi âlimleri arasında bu göreve getirilen ve bu ünvanı alan ilk kişidir (İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 343-344; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 102).

27 Ebû's-Sâib'den sonra Bağdat'ın *kâdi'l-kudât* olmuştur (İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 470).

28 Cürcân kâdılığı yapmıştır (İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 310).

29 Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî*, s. 337-340.

hammed et-Temîmî el-Bel'amî (329/940) Mâveraunnehir ve Horasan bölgelerinde kurulmuş bazı emirliklerde vezirlik yapmıştır³⁰. Böylece Şâfiiler, kâdılık yanında idârî görevler de alarak mezheplerinin gelişmesine ve yayılmasına katkıda bulunmuşlardır.

Fıkıhın müstakil bir ilim dalı olarak teşekkülü sürecinde yetişmiş fazla sayıda mutlak müçtehit ve bunların müstakil usûl anlayışı ve furû' birikimi bulunmasına rağmen, bunlardan sadece bir kaçı zamana direnebilmiştir. Bunlardan biri de Şâfiî Mezhebi olmuştur. Şâfiî Mezhebinin gelişmesinin ve İslam coğrafyasının birçok yerine yayılmasının pek çok nedeni bulunmaktadır. Şâfiî Mezhebinde ileri düzeyde yetişmiş, mütebahhir, üstün gayretlerle mezhebi nakleden ve eser veren fazla sayıda âlimin var olması³¹, Abbâsî yönetiminin Şâfiî Mezhebini gözetmesi³² ve özellikle ehl-i hadîs çevresinin hadîs malzemesi toplamalarının yanında Şâfiî fıkıhını da benimsemeleri³³, en önemli birkaç neden olarak belirtilebilir³⁴.

F. Şâfiî Mezhebi'nin İç Ekolleşme Yaşamaları

Mezhepleşme sürecinin tamamlanması ve mezhebin sistematik bir bütünlüğe kavuşmasından sonra, mezhep iç ekolleşme yaşamıştır. Ebû Hâmid el-İsferâyîni (406/1016) önderliğinde *Tarîkatu'l-İrâkiyyîn* adıyla Bağdat merkezli, el-Kaffâl el-Mervezî (417/1026) önderliğinde de *Tarîkatu'l-Horasâniyyîn* (*Tarîkatu'l-Merâvize*) adıyla Horasan³⁵ merkezli iki ayrı ekol oluşmuştur. Bu iki ekolün en önemli otoriteleri şunlardır:

1. Irak Ekolü: Ebû Hâmid el-İsferâyîni (406/1016), Ebû'l-Hasan el-Mehâmilî (415/1024), Ebû Ali el-Bendenî (425/1034), Süleym er-Râzî (447/1055), el-Mâverdî (450/1058), Ebû't-Tayyib et-Taberî (450/1058).

2. Horasan Ekolü: el-Kaffâl el-Mervezî (417/1026), Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Mervezî el-Mes'ûdî (420/1029), Ebû Alî es-Sincî (430/1039), Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf en-Nisâbûrî el-Cüveynî (438/1047), Ebû'l-Kâsım el-Fürânî (461/1068), el-Kâdî Hüseyin b. Muhammed el-Mervezî (462/1070),₂

30 el-İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, c. 1, s. 107.

31 Yûsuf, *el-Mezheb inde's-Şâfiyye*, s. 66-67, 71-72; Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî*, s. 343-344.

32 Özellikle Abbâsî halifeleri el-Kâdir Billah (422/1031) ve Sultân Şemsu'l-Muluk (492/1099) ile Büyük Selçuklular veziri Nizâmü'l-Mülk (485/1092)'ün Şâfiî Mezhebinin yayılmasında büyük hizmetleri olmuştur (Yûsuf, *el-Mezheb inde's-Şâfiyye*, s. 136-142; Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî*, s. 351-356). Siyasi otoritenin Şâfiî Mezhebinin yayılmasındaki rolü için bkz. Ali, Cafer Abdusselam, *Avâmilü İntişârî'l-Mezhebi's-Şâfiî fi Muhtelefi'l-Bilâdi'l-İslâmiyye (el-İmâmu's-Şâfiî Fakihen ve Müctehiden)*, Dâru't-Takrîb, Beyrut 1422/2001, s. 582.

33 Yûsuf, *el-Mezheb inde's-Şâfiyye*, s. 70; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 179, 188-189, 242.

34 Chaumont, mezhebin yayılmasını yetişkin talebelerin gittikleri yerlerdeki tedris faaliyetlerinin yanı sıra idârî görev almaları şeklinde iki sebebe bağlar (Chaumont, *Shâfi'yya*, EI, c. 9, s. 186).

35 Horasan'ın dört önemli merkezi bulunmaktadır: Nisâbûr, Herât, Belh ve Merv. Bu şehirlerin en büyüğü Merv olduğu için Horasan tarikine mensup âlimlere aynı zamanda *el-Merâvize* denmiştir. Merverrûz ise mukayyyed olarak kullanılır. *er-Rûz Farsça nehir anlamına gelmektedir. Mervezî Merv'e, Merverrûzî'ye Merverrûz'a yapılan iki ayrı nisbettir (Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât (thk. Ali Muhammed Muavvad/Âdil Ahmed Abdulmevcûd), I-(el-Esmâ)-II(el-Luğât), Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1426/2005, s. 439; Muhammed, Ali Cum'a, el-Medhal ilâ Dirâseti'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye, Dâru's-Selâm, Kahire1428/2007, s. 36).*

Şâfiî Mezhebi bir süre iki ekolle yoluna devam etmiştir. Zamanla her iki ekolden de beslenen ve bu iki kutbu bir potada buluşturan *telifçi/eklektik* üçüncü bir ekol ortaya çıkmıştır. Her iki kaynaktan beslenen bu yeni yaklaşımla mezhep tekrar tek merkezle yürüyüşünü sürdürmüştür. Her iki ekolden yararlanarak mezhebi tek merkezli bir yapıya kavuşturma yönünde gayret sarfeden otoriteler şunlardır:

1. Iraklı Telifçiler: Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. el-Hasan el-Halîmî (403/1012), Ebû İshâk eş-Şirâzî (476/1083), İbnu's-Sabbâğ (477/1084), Ebû'l-Mehâsin er-Rûyânî (502/1108), el-Kâdı Ebû'l-Meâlî Mücellî (505/1111), Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî (507/1114).

2. Horasanlı Telifçiler: İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî (478/1085), Abdurrahman b. el-Me'mûn el-Mütevellî en-Nîsâbûrî (478/1086), İmam Gazzâlî (505/1111)³⁶.

Şâfiî Fıkhnın teşekkül döneminde Bağdat ve Mısır başı çekmekle beraber, İmam Şâfiî'nin hayatının son dört yılını geçirmesinden ve fıkhını nihayete erdirmesinden dolayı Mısır mezhebin anavatanı olmuştur. Rebî' el-Murâdî'nin vefatından sonraysa çekim kuvveti Bağdat'a geçmiştir. IV. (X.) yüzyıldan sonra Horasan da cazibe merkezi haline gelerek bu dönemde Irak ve Horasan, mezhebin iki önemli merkezi olmuştur³⁷.

G. Mutlak İctihattan Mezhep İçi İctihada Geçiş

Bu dönemin sonlarına doğru, Fıkıh ilminin tarihi seyrine paralel olarak mutlak içtihat ameliyesinde sınırlamalar hissedilmeye başlanmıştır. Mutlak içtihat yerini yavaş yavaş mezhep içi içtihada bırakmıştır. Hem ilk nesil öğrenciler arasında hem de ikinci nesil öğrenciler arasında mutlak içtihat düzeyine ulaşmış Şâfiî kökenli fakihlere rastlanırken artık bu düzeyde fakihler yetişmez olmuştur. V. (XI.) yüzyıldan itibaren de taklit ruhu ve mezhep taassubu³⁸, hem diğer fıkıh mezheplerinin hem de Şâfiî Mezhebinin genel karakteristiğinin ayrılmaz parçası olmuştur³⁹.

36 Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb liş-Şirâzî* (thk. Muhammed Necib el-Mutî'î), I-XXIII, Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabiyyi, Kahire 1415/1995, c.1, s. 112/*Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Luğât el-Esmâ*, s. 706-707; el-Hadramî, Ahmed b. Ebi Bekr b. Sümeyt el-Alevî eş-Şâfiî, *el-İbtihâc fî Beyâni Istilâhi'l-Minhâc* (Minhâcu't-Tâlibîn'in ekinde 663-683 arasında), Dâru'l-Minhâc, Beyrut 1426/2005, s. 671-673; Ahmed Ali, Muhammed İbrahim, *el-Mezheb indeş-Şâfiyye*, Kral Abdulaziz Üniversitesi Dergisi, Sayı 2, sayfa 1-24, Riyâd 1398/1978, s. 9-11; Yûsuf, *el-Mezheb indeş-Şâfiyye*, s. 94-125, 158-161; Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmiş-Şâfiî*, s. 343-351; Muhammed, *el-Medhal ilâ Dirâseti'l-Mezâhibi'l-Fikhiyye*, s. 22, 34-41; er-Rustâki, Muhammed es-Sumey'î Seyyid Abdurrahman, *el-Kadîm ve'l-Cedid min Akvâli'l-İmâmiş-Şâfiî (min Hilâli Kitâbi Minhâci't-Tâlibin)*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1426/2005, s. 161-163; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 194-198.

37 Yûsuf, *el-Mezheb indeş-Şâfiyye*, s. 70; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 188-189.

38 Bkz. ez-Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm* (thk. Ömer Abdusselâm Tedmuri), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1414/1994, c. 28, s. 27, c. 29, s. 320, c. 30, s. 5, 9, 11, 23, c. 31, s. 34, c. 32, 14, 27, 32.

39 el-Hudari Beg, eş-Şeyh Muhammed, *Târîhu't-Teşrii'l-İslâmî*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988, s. 219-225.

H. Usûl ve Fürû' Alanında Başarılı Eserlerin Yazılması

Bu dönemde usûl ve fûrû' alanında Fıkıh ilminin en güzide örneklerinin kaleme alındığı görülmektedir. Örneğin Mâverdi (450/1058)'nin *el-Hâvî'l-Kebîr*'iyle İmamü'l-Harameyn (478/1085)'in *Nihâyetü'l-Matleb fî Dirâyeti'l-Mezheb* adlı eserleri, günümüze ulaşmış en önemli ansiklopedik eserlerdir. Ayrıca bu dönemde Şâfiî âlimleri Mütেকellimîn/Şâfiyye metoduna göre (*tarikatu'l-Mütেকellimîn/tarikatu's-Şâfiyye*) türünün ilk Fıkıh Usûlü eserlerini vermişlerdir. Mütেকillimîn/Şâfiyye metoduna göre yazılmış türünün ilk Fıkıh Usûlü eserleri; Ebû İshâk eş-Şîrâzî (476/1083)'nin *el-Luma*'ı, İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî'nin *el-Burhân*'ı ve İmam Gazzâlî (505/1111)'nin *el-Mustasfâ*'sıdır⁴⁰.

II. Müzenî-Nevevî Arası Dönemin Literatürel Yapısı

A. Usûl Eserleri

Şâfiî usûlü, bizzat mezhep imamının metodolojisini kaleme almakla temayüz etmiş, mezhep âlimleri, imamlarının fûrû' meseleleri çözümlemesinden hareketle onun usûlünü tahrîc etme ihtiyacı hissetmemiştir. Dolayısıyla Şâfiî usûlü'l-fıkıh, mezhep imamının oluşturduğu yöntemle gelişmiş ve mezhebin usûl literatürü de bu yöntemle zamanla şekillenmeye başlamıştır. Şâfiî usûlcüler *er-Risâle* gibi, alanının kaleme alınmış ilk eserinin de avantajıyla büyük kemiyette eserler kaleme almışlardır. İlk dönem usûl eserleri müelliflerinin aynı zamanda kalamcı olmalarının sonucu olarak, dönemin usûl eserlerinin kelâmî boyutunun da bulunduğu görülmektedir.

Şâfiî âlimlerin bu süre içinde kaleme aldıkları belli başlı usûlü'l-fıkıh eserlerini şu şekilde kaydedebiliriz:

1. Ebû İshak eş-Şîrâzî (476/1083): *et-Tabsire, el-Luma'* (*et-Tabsire* muhtasarı), *Şerhu'l-Luma'*,
2. İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî (478/1085): *el-Burhân, et-Talhîs, el-Varakât*,
3. İmam Gazzâlî (505/1111): *el-Menhûl* (*el-Burhân* muhtasarı), *Şifâu'l-Ğalîl, el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl, Esâsu'l-Kiyâs*,
4. İbn Berhân el-Bağdâdî (518/1124): *el-Vusûl ilâ'l-Usûl*,
5. Fahreddin er-Râzî (606/1210): *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkıh, el-Meâlim fî Usûli'l-Fıkıh, el-Kâşif an Usûli'd-Delâil ve Fusûli'l-İlel*,
6. el-Muzaffer et-Tebrîzî (621/1224): *et-Tankîh* (*el-Mahsûl* muhtasarı),
7. Seyfuddin el-Âmidî (631/1233): *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*,

40 İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddimetü İbn Haldun*, (thk. Derviş el-Cüveydi), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1416/1996, s. 426. Ayrıca bkz. Ebû Süleyman, Abdolvahhâb İbrahim, *Menhecîyyetu'l-İmâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî fî'l-Fıkıh ve Usûlih*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1420/1999, s. 179-181, 287-319, 321-367; Şa'bân, Zekiyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)* (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yayınları, II. Baskı, Ankara 1996, s. 39.

8. Tâcuddin el-Ermevî (656/1258): *el-Hâsıl (el-Mahsûl muhtasarı)*,
9. Ebû Şâme el-Makdisî (665/1267): *el-Muhakkak fî İlmi'l-Usûl*,
10. Sirâcuddin el-Ermevî (682/1283): *et-Tahsîl fî İlmi Usûli'l-Fıkh (el-Mahsûl muhtasarı)*,
11. Kâdı Beydâvî (685/1286): *Minhâcu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*⁴¹.

B. Fürû' Eserleri

Bu dönemde kaleme alınan fürû-i fıkh eserleri, Şâfiî literatürünün en kapsamlı eserlerini oluşturmaktadır. İlk nesil öğrencilerin vefatından Râfiî ve Nevevî'ye kadar yer alan bu geniş süreçte, oldukça fazla sayıda ve farklı özelliklerde eserler kaleme alınmıştır. Bu büyük külliyyâtın bir ahenge kavuşması ihtiyacını karşılamaından olacak ki Râfiî ve Nevevî'nin bu anlamda, mezhebin dönüm noktasında yer aldıkları kabul edilmiştir. Bu dönemin özellikle ilk zamanlarında kaleme alınan eserlerde, İmam Şâfiî'nin eserlerinin özümsemesiyle ve ayrıca diğer mezheplerin birikiminden şekil ve muhteva açısından olabildiğince yararlanılmasıyla uzun bir zamana yayılarak büyük emekler sonucunda oluşturulan *Muhtasaru'l-Müzenî*'nin büyük bir etkisi olmuştur.

Muhtasaru'l-Müzenî'nin bariz etkisinin hissedildiği dönem eserleri gelişimini sürdürmüş, mezhebin el kitapları *muhtasarlar* ve ansiklopedik kaynakları *mutavvaller* kaleme alınmış ve bunlar mezhebin yeni dayanakları olmuştur. Özellikle telifçi ekol mensuplarının kaleminden çıkan eserlerin yol göstericiliğinde Râfiî ve Nevevî, hem görüşleriyle hem eserleriyle Şâfiî Mezhebi'nin en güvenilir eserlerini telif etmişlerdir.

el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb'in onuncu cildinden itibaren başladığı *Tekmile*'ye Takiyuddîn Ebû'l-Hasan Alî b. Abdulkâfi es-Sübki (756/1355), gerek yararlandığı *el-Mühezzeb*'in şerhleri ya da onun üzerine yazılmış eserleri gerekse Irak ve Horasan mekteplerinin temel eserlerini listelerken, bir bakıma bu geniş dönemin ana kaynaklarını da bize sunmuştur. Sübki, *el-Mühezzeb* üzerine yapılmış çalışmaları, mezhebin ilk kaynaklarını, *hilâf* alanında yazılmış eserleri, Hanefî, Mâlikî, Hanbelî, Zâhirî mezhepleri eserlerini, Hadis kitapları, *ricâh* ve *ilelî*, lügat kitapları arasında yararlandığı kaynakları listelerken konumuzla doğrudan alakalı olan Irak ve Horasan muhitlerinin temel eserlerini de vermiştir. Sübki'nin, Müzenî ile Nevevî arasındaki geniş zaman aralığının füluluğunu gidermeye yardımcı olacak listesi şu şekildedir:

41 Şâfiî usûl eserlerinin diğer bir kısmı şöyledir: *el-Kâşif anil-Mahsûl (el-Mahsûl şerhi)*, Şemsuddin el-İsfehânî (688/1289), *Mî'râcu'l-Minhâc Şerhu Minhâci'l-Vusûl*, Şemsuddin el-Cezerî (711/1312), *Nihâyetu'l-Vusûl fî Dirâyeti'l-Usûl*, Safiyuddin el-Hindî (715/1315), *es-Sirâcu'l-Vehhâc fî Şerhi'l-Minhâc*, Fahrüddin el-Çarpurdî (746/1346), *Şerhu'l-Minhâc fî İlmi'l-Usûl*, Şemsuddin Mahmud el-İsfehânî (749/1349), *Telkîhu'l-Mefhûm fî Tenkîhi Siyeği'l-Umûm*, Selahuddin Keykeldî el-Alâî (761/1359), *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc*, es-Sübki (756/1355)/İbnu's-Sübki (771/1370), *Refu'l-Hâcib an Muhtasari İbni'l-Hâcib*, *Cemu'l-Cevâmî*, İbn Sübki, *Nihâyetu's-Sûl fî Şerhi Minhâci'l-Usûl*, Cemâluddin el-İsnevî (772/1370), *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, ez-Zerkeşî (794/1392) (el-Alvânî, Tâhâ Feyyâz Cabir, "Usûlü Fıkh İlminin Gelişim Süreci Üzerine Düşünceler" (çev. Selahattin Kıyıcı), Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 3 Yıl: 2000, s. 383-385; Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmîş-Şâfiî*, s. 561-577).

Iraklıların Kitapları:

1. Ebû Hâmid el-İsferâyînî (406/1016): *et-Ta'lika, ed-Darik*,
2. İbn Sürâke (410/1020): *et-Telkin*,
3. el-Mehâmîlî (415/1024): *el-Mecmû', el-Evsat, el-Muknî', el-Lubâb, et-Tecrîd*,
4. İbnu'l-Kattân (420/1029): *el-Mutârahât*,
5. el-Bendenîcî (425/1034): *ez-Zahîre, et-Ta'lika*,
6. Süleyym er-Râzî (447/1055): *et-Takrîb, el-Mücerred, el-Kifâye*,
7. Ebû't-Tayyib et-Taberî (450/1058): *et-Ta'lika*,
8. el-Mâverdî (450/1058): *el-Hâvî, el-İknâ'*,
9. Ebû İshak eş-Şîrâzî (476/1083): *et-Tenbîh*,
10. İbnu's-Sabbâğ (477/1084): *eş-Şâmil*,
11. Ebû'l-Hasan b. Hayrân: *el-Latîf*,
12. Cürcânî (482/1089): *eş-Şâfi, et-Tecrîd, Muâyâ*,
13. Nasru'l-Makdisî (490/1096): *et-Tehzîb, el-Kâfi, Şerhu'l-İşâre*,
14. el-Abderî (493/1100): *el-Kifâye*,
15. Ebû Abdillah el-Hüseyin b. Ali et-Taberî (498/1105): *el-Udde*,
16. el-Muhâcerî: *el-Kifâye*,
17. er-Rûyânî (502/1108): *el-Bahr, el-Hilye*,
18. eş-Şâşî (507/1114): *el-Hilye*,
19. el-İmrânî (558/1163): *el-Beyân*,
20. Maraşî (576/1180): *Teznîbu'l-Aksâm*,
21. ez-Zebîdî: *el-Kâfi*,
22. İbn Ebî Asrûn (585/1189): *el-İntisâr, el-Mürşid, et-Tenbîh, el-İşâre*,
23. İbn Yûnus (622/1225): *Şerhu't-Tenbîh*,
24. İbnu'r-Rif'a (710/1310): *Şerhu't-Tenbîh*
25. Ahmed b. Ketâsib: *Defu't-Temviye an Müşkilâti't-Tenbîh*⁴².

Horasanlıların Kitapları:

1. Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Ömer b. Süreyc el-Bağdâdî (340/951): *Tezkiretu'l-Âlim ve'l-Müteallim*,
2. el-Cüveynî (438/1047): *es-Silsile, el-Cem' ve'l-Fark, Muhtasaru'l-Muhtasar*,
3. el-Fûrânî (461/1068): *el-İbâne, el-Umde*,

42 Sübkî, *Tekmiletu'l-Mecmû'*, c. 10, s. 6-7.

4. Kâdı Hüseyin (462/1070): *et-Ta'lika, el-Fetâvâ*,
5. İmâmu'l-Harameyn (478/1085): *en-Nihâye*,
6. el-Mütevelli (478/1086): *Tetimmetu'l-İbâne*,
7. Gazzâlî (505/1111): *el-Basît, el-Vasît, el-Vecîz, el-Hulâsa*,
8. el-Bağavî (516/1122): *et-Tehzîb*,
9. İmâduddîn İbnu's-Sukrî (624/1227): *Havâşeyi'l-Vasît*,
10. İbnu's-Salâh (643/1245): *İşkâlâtu'l-Vasît*,
11. Râfiû (623/1226): *eş-Şerhu'l-Kebîr, eş-Şerhu's-Sağîr, et-Tehzîb, el-Muharrer*,
12. Nevevî (676/1277): *el-Minhâc, er-Ravda*,
13. İbnu'r-Rif'a (710/1310): *Şerhu'l-Vasît*,
14. el-Uceylî: *İşkâlâtu'l-Vasît ve'l-Vecîz*,
15. eş-Şâşî: *el-Lubâb*
16. *el-Mu'teber* (el-Cüveynî'nin *Muhtasaru'l-Muhtasar* adlı eserinin şerhi)⁴³.

Görüldüğü üzere Sübkî'nin listesinde bir takım tedahüller bulunmaktadır. Zira zamanla bu iki temel bilgilenme kaynağıyla yetinmeyen aksine her ikisinden de beslenen yeni bir anlayış ortaya çıkmıştır. Örneğin İbnu's-Sabbâğ, Rüyânî ve Şâşî Iraklı; İmâmu'l-Harameyn, el-Mütevelli ve Gazzâlî Horasanlı olmalarına karşın her iki kaynaktan beslenmişlerdir. Ayrıca *Iraklılar* ve *Horasanlılar* başlığı altında yer alması dönem itibarıyla mümkün olmayan İbnu's-Salâh, Râfiû, Nevevî ve İbnu'r-Rif'a gibi âlimlerin zikredilmesi de listenin rafine hale getirilmediğini göstermektedir. Kaldı ki İbnu'r-Rif'a her iki listede de yer almaktadır. Müstakil mezhep imamı olabilecek düzeyde bir fakih olduğu kaydedilen İmam Sübkî'nin, mezhepleşme boyutuna ve mezhebin iç ekolleşme sınırlarına pek fazla ihtimam göstermediğini düşünmekteyiz.

İmam Takiyuddîn es-Sübkî'nin listesinden de hareketle Müzenî-Nevevî arası dönemde yer alan ve mezhep yapısı içinde en büyük paya sahip eserleri kısaca şöyle zikredebiliriz:

Muhtasaru'l-Müzenî el-Müzenî, *Uyûnu'l-Mesâil* Ebû Bekir el-Fârisî (305/917), *et-Talhîs* İbnu'l-Kâss (335/946), *et-Ta'liku'l-Kebîr alâ Muhtasari'l-Müzenî*, *et-Ta'liku's-Sağîr alâ Muhtasari'l-Müzenî* İbn Ebî Hüreyre (345/956), *Cemu'l-Cevâmi'* İbnu'l-İfrîs (362/973), *et-Takrîb* el-Kâsım b. Muhammed b. Alî eş-Şâşî (400/1009), *et-Ta'likatu'l-Kebîre alâ Muhtasari'l-Müzenî* el-İsferâyînî, *el-Lubâb* el-Mehâmîlî, *el-Hâvî'l-Kebîr* el-Mâverdî, *et-Ta'likatu'l-Kübrâ fî'l-Fürû'* Ebû't-Tayyib et-Taberî, *et-Ta'lika* Kâdı Hüseyin, *et-Tenbih*, *el-Mühezzeb* Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *eş-Şâmilu'l-Kebîr Şerhu Muhtasari'l-Müzenî* İbnu's-Sabbâğ, *Nihâyetu'l-Matleb fî Dirâyeti'l-Mezheb*

43 Sübkî, *Tekmiletu'l-Mecmû'*, c. 10, s. 7.

İmâmu'l-Harameyn, *Ğâyetu'l-İhtisâr/et-Takrîb/el-Muhtasar* Ebû Şuccâ' el-İsfahânî (500/1106), *Bahru'l-Mezheb fî Fürû'î Mezhebi'l-İmâmiş-Şâfiî* er-Rüyânî, *el-Basît, el-Vasît, el-Vecîz, el-Hulâsa* İmam Gazâlî, *Hilyetu'l-Ulemâ fî Ma'rifeti Mezâhibi'l-Fukahâ, eş-Şâfi fî Şerhiş-Şâmil* Fahru'l-İslâm Ebû Bekir eş-Şâşî (507/1113), *et-Tehzîb* Ebû Muhammed el-Ferrâ el-Bağavî, *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâmiş-Şâfiî* Ebû'l-Hüseyn el-İmrânî, *el-Muharrer, el-Azîz Şerhu'l-Vecîz eş-Şerhu'l-Kebîr* İmam Râfiî, *el-Hâvi's-Sağîr* (el-Azîz Şerhu'l-Vecîz muhtasarı), *el-Lubâb* ve *el-Ucâb* (Şerhu'l-Lubâb) Necmuddîn Abdulğaffâr b. Abdulkerîm el-Kazvînî (665/1266), *Minhâcu't-Tâlibîn, Ravdatu't-Tâlibîn, el-Mecmû'* İmam Nevevî.

İbn Süreyc'in öğrencisi Ebû Bekir el-Fârisî *Uyûnu'l-Mesâil fî Nusûsiş-Şâfiî*, Ebû Sehl Ahmed b. Muhammed ez-Zevzenî İbnu'l-İfrîs *Cemu'l-Cevâmî'*, el-Kâsım b. Muhammed b. Ali el-Kaffâl eş-Şâşî *et-Takrîb* ile İmam Şâfiî'nin nusûsunu bir araya getirmeyi denemişlerdir. Beyhakî (458/1066) bu üç eserin İmam Şâfiî'nin *elfâzını* ve *nusûsunu*, kendi eliyle yazdığı veya öğrencilerine yazdırdığı şekilde tam bir kayıt altına alınmadığını görünce⁴⁴ *el-Mebsût fî Nusûsiş-Şâfiî*'yi telif etmiştir⁴⁵. İmâmu'l-Harameyn, Beyhakî'nin İmam Şâfiî'nin metinlerini başarılı bir şekilde tasnif etmesinden dolayı şu tespitte bulunmuştur:

İmam Şâfiî'nin bütün Şâfiîler üzerinde hakkı vardır ancak Ebû Bekir el-Beyhakî istisnadır. Mezhebinin desteklemesinden, tasniflerinin çokluğundan, özlü sunumundan ve onun görüşlerini teyitten dolayı Beyhakî'nin Şâfiî üzerinde hakkı vardır ve Şâfiî ona minnet borçludur⁴⁶

Bu tespit, Beyhakî'nin İmam Şâfiî'nin ifadelerini derlemedeki başarısını göstermektedir.

Telifçi/eklektik ifadeleriyle dile getirdiğimiz yeni bir anlayışa sahip bir takım âlimler, mezhebin iç ekolleşmesinde önemli iki ana kutbu oluşturan *Irak* ve *Horasan* çevrelerinin görüşlerini benimsemişler ve eserlerini her iki çevrenin görüşlerini bir potada eritecek şekilde dizayn etmişlerdir. Böylece Şâfiî fikhının *kadîmi* ve *cedidiyle* işlendiği, *Irak* ve *Horasan* muhitlerinin yaklaşımlarının bir bütünlük içinde değerlendirildiği, mezhep görüşlerinin tek bir görüşe kadar gelip netleştiği, *el-mezheb* kavramıyla ifadesini bulan mezhebin muteber görüşünün nihâi şeklini almaya başladığı yeni bir süreç doğmuş ve fikhî müktesebât oluşmuştur.

Irak ve *Horasan* muhitlerinin bilgi kaynakları, müracaat eserleri ve fetva dayanakları belli başlı bir takım eserlere dayanmaktaydı. Her bir muhitin bilgilene kaynağı, kendi çevrelerinin muteber eserleri ve âlimlerinin görüşleriyle sınırlıydı,

44 el-Yûsuf, *el-Mezheb indeş-Şâfiyye*, s. 130.

45 İbn Sübkî, *Tabakâtuş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 4, s. 9.

46 ez-Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Dâru'l-Hadis, I-XVIII, Kahire 1427/2006, c. 13, s. 365/ *Tezkiretu'l-Huffâz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1419/1998, c. 3, s. 220/ *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, c. 10, s. 95; es-Safedî, Selahuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullah, *el-Vâfi bi'l-Vefayât* (thk. Ahmed el-Arnâvût/Turki Mustafa), Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut 1420/2000, c. 6, s. 220; İbn Sübkî, *Tabakâtuş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 4, s. 10-11; ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcîmi'l-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müstârabîn ve'l-Müştârikîn*, I-VIII, XVI. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 2005, c. 1, s. 116.

bunları aşmamaktaydı. Bununla beraber her iki bilgi kaynağının ittifak ettiği konu, görüş, mesele veya fetva mezhebin mutemed ve muteber görüşü addedilmekteydi.

Irak ve Horasan mekteplerini aynı düzlemde inceleyen, her iki temel bilgi kaynağından olabildiğince beslenen ve bu birikimi mezhebin yeni oluşumuyla sistematize eden yeni yaklaşım, İmam Râfiî ve İmam Nevevî'yle oluşumunu tamamlamıştır. Böylece mezhebin nihâî şekli ortaya çıkmıştır. Mezhebin oluşumunu tamamlamasında, her iki muhitten olabildiğince beslenilmiş ve bunların oluşturduğu ilmi zeminin iyi etüd edilmiş olmasının muhakkak önemli bir payı olmuştur.

III. Müzenî-Nevevî Arası Dönemin, Şâfiî Mezhebi'nin Genel Yapısı İçindeki Yeri

Muhtasaru'l-Müzenî'nin Şâfiî fürû-i fıkıh eserleri üzerinde gerek şekil gerekse muhteva bakımından önemli bir etkisinin olduğu dikkat çekmektedir. Bunda Müzenî'nin ileri düzeydeki fıkıh bilgisine sahip olmasının yanısıra, eserin dönemi için erken sayılacak şekilde oldukça rafine olmasının payı bulunmaktadır.

İmam Nevevî'nin özellikle *el-Minhâc*'ının daha sonraki fikhî müktebatın şekillenmesinde belirleyici bir etkisinin olduğu belirtilmelidir. *Muhtasaru'l-Müzenî* telif edildikten sonra üzerine onlarca çalışma yapılmış ve bunların önemli bir kısmı da mezhebin en önemli kaynakları arasında yer almıştır. Aynı şekilde *el-Minhâc* da telif edildikten sonra mezhebin en önemli eseri olmuş, eser üzerinde çok yönlü çalışmalar yapılmış ve bunların önemli bir kısmı mezhebin mutemed eserlerini oluşturmuştur.

el-Muhtasar ile *el-Minhâc* arasında önemli paralelliklerin bulunduğu görülmektedir. Her bir eserin, kaleme alındıktan sonra belirleyici bir ağırlığa sahip olduğu özellikle belirtilmelidir. İki eser arasındaki dönemin, mezhep görüşlerinin gelişmesi ve literatürün zenginleşmesi adına münbit bir dönem olduğu vurgulanmalıdır. Mezhebin yayıldığı coğrafyanın zamanla genişlemesi, farklı muhitlerde kaleme alınan eserlerin ciddi bir kemiyet oluşturması, mezhep görüşlerinin netliğini etkilemiştir. Aynı ya da yakın muhitlere mensup olmak, mezhep görüşlerinin şekillenmesine etki etmiş ve bu da mezhep görüşlerinin hangisinin sahih olduğunun tespiti sorununu doğurmuştur. Bu noktada özellikle İmam Nevevî, önemli bir role sahip olmuş, görüşleriyle ve eserleriyle mezhebin şekillenmesine yön vermiştir. İmam Nevevî, etkisi günümüze kadar devam edecek şekilde mezhebin nihâî şeklini almasını sağlamıştır.

SONUÇ

İmam Şâfiî'nin fıkıh anlayışı, onun birinci ve ikinci nesil öğrencilerinin ilmi faaliyetleri sonucu, *eş-Şâfiî/eş-Şâfiyye* nisbetinin oluşmasının da göstereceği üzere mezhep formuna girmiş ve belli başlı fikhî mezheplerden biri olmuştur. Mezhep

içinden, mutlak içtihat düzeyine ulaşmış âlimler yetişmiş, böylece mezhep başka mezheplerin doğuşuna kaynaklık etmiştir. Şâfiî Mezhebi'nin Hadis ilmine gösterdiği ihtimamın bir sonucu olarak mezhebe mensub büyük Hadis âlimleri yetişmiştir. Şâfiî fakihler kâdılık ve idârî görevlere getirilmiş, bu da mezhep âlimlerinin ne düzeyde kabul gördüğünü ortaya koymuştur. Müzenî, *Muhtasaru'l-Müzenî* ile Şâfiî literatürünün şekillenmesine yön vermiştir. Müzenî'nin müstakil gibi duran bir takım içtihatları mezhebe bağlılığını tartışmalı hale getirmişse de, eserlerinin Şâfiî fıkıh literatürü üzerinde ciddi bir etkisi olmuştur. Dönemin usûl eserleri hem âlet ilimleri hem de Kelâm ilmiyle bir etkileşim içinde olmuştur. Müzenî-Nevevî arasındaki evrede mezhep içi ekolleşme yaşanmış bu da mezhep görüşlerinin sıhhatini etkilemiştir. Kendisinden önce yazılmış eserlerden ve özellikle de Râfiî'nin fikhî müktesebatından yararlanan Nevevî, mezhebin sistematik bütünlüğe kavuşmasında önemli rol oynamıştır. İmam Nevevî görüşleriyle ve eserleriyle kendisinden sonraki fikhî gelişimin en etkili ismi olmuştur.